

Саматова А.А.

БАЛДАРДЫН ПСИХО-ФИЗИОЛОГИЯЛЫК ЖАКТАН КАЛЫПТАНУУСУНА
ҮЙ-БҮЛӨНҮН ОРДУ

Саматова А.А.

РОЛЬ СЕМЬИ В ПСИХО-ФИЗИОЛОГИЧЕСКОМ
СТАНОВЛЕНИИ ДЕТЕЙ

Samatova A.

THE ROLE OF THE FAMILY IN THE PSYCHOPHYSIOLOGICAL
DEVELOPMENT OF CHILDREN

УДК: 37.015.2

Бул макалада балдардын психо-физиологиялык жактан калыптанышынын негизги аспектилері, ошондой эле үй-бүлөнүн аларды тарбиялоодогу ролу талданып, үй-бүлөнүн баланын психологиялык жана физиологиялык өнүгүүсүндөгү мааниси көрсөтүлөт. Баланын физиологиялык абалы менен психоэмоционалдык тынчтыгы, алардын келечектеги жеке өздүгүн калыптандырууга түздөн-түз таасир этет. Үй-бүлө — баланын дүйнө таанымын, акыл-эстүү иш-аракеттерин, социалдык көндүмдөрүн жана инсандык баалуулуктарын өнүктүрүүдө негизги таасир этүүчү факторлордун бири болуп эсептелет. Үй-бүлөдөгү байланыштар, ата-эненин тарбиялык стилдери, үй-бүлө мүчөлөрүнүн өз ара мамилелери балада психофизиологиялык ден соолук, стресс куралдары, эмоционалдык жооп кайтаруу жана жогорку социалдык адаптация негизги элементтер болуп саналат. Балдардын туруктуу психологиялык жана физиологиялык өнүгүүсүнө үй-бүлөнүн түздөн-түз таасирин изилдеп, анын маанисин ачык көрсөтүп, ошондой эле балдардын өсүп өнүгүүсүнө биосоциалдык факторлордун таасирин көрсөтүп берген.

Ачкыч сөздөр: бала, пси-физиология, акыл-эс, эмоция, өсүү, өнүгүү, фактор, биосоциалдык, үй-бүлө, тарбия.

В данной статье рассматриваются основные аспекты психофизиологического становления детей, а также роль семьи в их воспитании, с акцентом на значение семьи в психологическом и сопутствующем развитии ребенка. Физиологическое состояние ребенка и его психоэмоциональное благополучие оказывают непосредственное влияние на его будущую жизнь. Семья является одним из ключевых факторов, влияющих на развитие мировоззрения ребенка, его умственных и поведенческих навыков, социальных навыков и личных ценностей. Взаимоотношения в семье, воспитательные стили родителей, а также ограничение семьи членами семьи являются дополнительными элементами, которые влияют на психофизиологическое здоровье ребенка, его стрессоустойчивость, эмоциональное состояние и адаптацию на первом этапе. Исследование показывает, как семья напрямую влияет на стабильное психофизиологическое развитие детей а также продемонстрировав влияние биосоциальных факторов развитие детей.

Ключевые слова: дети, психофизиология, разум, эмоции, рост, развитие, фактор, биосоциальный, семья, воспитание.

This article examines the main aspects of the psychophysiological formation of children, as well as the role of the family in their upbringing, with an emphasis on the importance of the family in the psychological and concomitant development of the child. The physiological state of the child and his psychoemotional well-being have a direct impact on his future life. Family is one of the key factors influencing the development of a child's worldview, mental and behavioral skills, social skills and personal values. Family relationships, parenting styles of parents, as well as family restriction by family members are additional elements that affect the child's psychophysiological health, stress tolerance, emotional state and adaptation at the first stage. The study shows how the family directly affects the stable psychophysiological development of children and also demonstrates the influence of biosocial factors on children's development.

Keywords: child, psychophysiology, mind, emotions, growth, development, factor, biosocial, family, upbringing.

Үй-бүлөдөгү психологиялык климат үй-бүлө ичиндеги мамилелердин туруктуугун аныктап, балдар же чоң кишилер болобу, анын өнүгүүсүнө чоң таасир этет. Бул кандайдыр бир өзгөрбөгөн, түбөлүктүү нерсе эмес. Климатты үй-бүлөнүн ар бир мүчөлөрү түзүп, оң же терс таасирдүү болоору, никенин узактыгы ар бир мүчөнүн аракеттеринен көз каранды. Оң таасирлүү психологиялык климатка төмөнкү белгилер мүнөздүү: бириккендик, ар бир мүчөнүн ар тараптуу өнүгүү мүмкүндүгү, мүчөлөрдүн бири-

бирине болгон жогорку ак ниеттүү талаптуулугу, корголгондук жана эмоционалдык канааттануу сезимдери, үй-бүлөгө таандык болгондугунун сыймыктуу сезими, жоопкерчилик [2].

Үй-бүлө – бул мүчөлөрү белгилүү бир милдеттер менен байланышкан жамаат. Үй-бүлө командасынын мүчөсү болуу менен, бала ошондой эле коомдук жүрүм-турум нормаларын түшүнөт, анын аркасында болгон мамилелердин системасына кирет. Бала физиопсихологиялык жактан толук кандуу өнүгүшү үчүн ар бир бала эркин кыймылдай алган руханий мейкиндикти талап кылат[3].

Балдардын руханий, адеп-ахлактык жана дене түзүлүшү жактан өнүгүүсү алардын жалпы жашоосунда негизги мааниге ээ. Бул өнүгүү өзүнүн көп тараптуу мүнөзү менен адамдын толук кандуу жана гармониялуу түрдө өсүшүнө шарт түзөт. Балдардын жеке өнүгүүсүн жана жалпы билим алуусун жакшыртуу үчүн биосоциалдык факторлордун таасирин кеңири жана терең изилдөө зарыл.

Балдардын үй-бүлөлүк чөйрөдө социалдык эмоционалдык өнүгүүсү үчүн ата-эне анын эмоционалдык жайлуулугун гана камсыз кылбастан, анын психологиясына, ички көйгөйлөрүнө, теңтуштары менен болгон мамиледеги көйгөйлөрүнө тереңирээк көңүл бурушу, анын социалдык тажрыйбасын байытуу абдан маанилүү. Баланын социалдык өнүгүүсүнүн башка чөйрөлөрү менен байланыш түзүү. Алардын активдүү өз ара аракеттенүүсү бул өнүгүүнүн зарыл шарты болуп саналат, ал эми үй-бүлөнүн жашоо образы жана ата-энелердин тарбиялык ишмердүүлүгү анын маанилүү фактору болуп саналат. Баланын мүнөзү кайдан жаралат? Ата-энелердин белгилүү деңгээлде билимдүү же тарбиялуу ошондой эле тарбиясыз же билимсиз ата-энелердин балдарга болгон мамилесинен жаралат. Эгерде ата-эне инсандык компетенттерге ээ болсо, анда балдарында оң сапаттар калыптанат. Мисалы: Таанып билүү көндүмдөрүнүн өнүгүшүнө жана жүрүм-турумуна. Ал эми инсандык компетенттерге ээ боло албаган ата-энелерде балдарга жеткиликтүү көңүл бурулбай анда балдарда терс сапаттар калыптанып баштайт. Анда балдарда агрессивдүүлүк, ачуулук, өзүмчүл балдар калыптанып баштайт. Ошондой эле ата-энелер балдардын физиопсихологиясына көңүл бурбастан, алардын темпераментине туура эмес мамилелерди жасашат. Эң негизгиси балдарды тарбиялоодо ата-эненин психикасы, физиологиясы чоң маанини ойнойт [4].

Үй-бүлөлүк тарбия сезимге негизделген. Алгач үй-бүлө, эреже катары, бул социалдык топтун адеп-ахлактык атмосферасын, анын мүчөлөрүнүн мамилесинин стилин жана тонун аныктаган сүйүү сезимине негизделет башкача айтканда назиктиктин, боорукердиктин, камкордуктун, сабырдуулуктун, айкөлдүктүн, кечире билүү, милдет сезимин бала туюп түшүнөт. Үй-бүлөдө сезимдердин гармониясы болбосо, анда мындай үй-бүлөдө баланын өнүгүүсү татаал, үй-бүлөдөгү тарбия кээде жагымсыз болуп калат. Бала менен туруктуу психологиялык байланыш түзүү – бул бардык ата-энелерге бирдей сунуш кылынышы бирок ар бир ата-эне өзүнүн тарбиясына жараша гана бере алат. Ата-энелер менен болгон байланыш сезими жана тажрыйбасы балдарга ата-эненин мээримин жана камкордугун сезүүгө жана жүзөгө ашырууга мүмкүнчүлүк берет [1].

Балдардын өсүп өнүгүүсүнө биосоциалдык факторлор кандай таасир этет. Биосоциалдык факторлор деген эмне? Адамдын биологиялык жана социалдык чөйрөсүнөн келип чыккан бардык элементтерди биосоциалдык факторлор деп түшүнөбүз. Биологиялык факторлор арасында генетикалык аспектилер, ден соолуктун абалы, тукум куучу жаратылыш факторлор жана физикалык өзгөчөлүктөр болуп саналат. Мисалы, мурастоо жолу менен өткөрүлүп келген генетикалык түзүлүш жана ден соолуктагы өзгөчөлүктөр окуучунун физикалык жана психологиялык өнүгүүсүнө түздөн-түз таасир этет.

Социалдык факторлор болсо, коомдук чөйрөнүн структурасы, мектептеги шарттар, үй-бүлөнүн экономикалык жана социалдык абалы, жана коомдук байланыштар сыяктуу аспектилерди камтыйт. Социалдык чөйрө окуучунун коомдук жашоосундагы жана эмоционалдык абалындагы өзгөрүүлөрдү белгилейт. Мектеп, үй-бүлөнүн тарбиялоо стилдери, жана досторунун таасири окуучунун адеп-ахлактык кыймылдарын, дүйнө түшүнүгүн жана жеке баалуулуктарын калыптандырууга чоң таасир кылат.

Балдардын руханий өнүгүүсү алардын моралдык баалуулуктарын, диний жана философиялык көз караштарын калыптандырат. Адеп-ахлактык өнүгүү, коомдогу этикалык нормаларга жана жогорку моралдык стандарттарга ылайык келүүгө көмөктөшөт. Ден соолуктун өнүгүүсү, өз кезегинде, физикалык активдүүлүк, туура тамактануу жана дене тарбиясы аркылуу ишке ашырылат.

Бул факторлордун баары биргелешип, балдардын жалпы өнүгүү деңгээлин аныктайт жана алардын билим алуу процессине түздөн-түз таасир этет. Балдардын жеке жана социалдык өнүгүүсүн жакшыртуу үчүн биосоциалдык факторлордун таасирин изилдөө, алардын өнүгүү жолдорун аныктап, тиешелүү түзөтүүлөрдү киргизүүгө мүмкүнчүлүк берет. Мындай изилдөөлөр окуучулардын жалпы жактан өсүшүн, ден соолукка болгон мамилесин жана коомдогу өз ордун бекемдөөгө көмөктөшөт. Биосоциалдык факторлорду изилдөө аркылуу, биз окуучулардын жеке жашоосунда жана коомдук чөйрөсүндө пайда болгон көйгөйлөрдү таанып, аларды чечүү жолдорун иштеп чыгууга мүмкүнчүлүк

алабыз. Бул, өз кезегинде, окуучулардын билим алуусун жана жалпы жашоосун жакшыртууга шарт түзөт.

Балдардын руханий, адеп-ахлактык жана дене түзүлүшү жактан өнүгүүсүнө таасир этүүчү биосоциалдык факторлор көп жана ар кандай аспектиден каралууда. Алар төмөнкүдөй категорияларга бөлүнөт:

1. Биологиялык Факторлор:

- Генетикалык факторлор: Ата-энелерден мурас катары өткөн генетикалык мүнөздөмөлөр, дене түзүлүшү, эмоционалдык жана психологиялык өзгөчөлүктөр;
- Ден соолук: Окуучунун жалпы ден соолугу, сакталып калган оорулардын болушу же жоктугу, иммунитеттин деңгээли;
- Тамактануу: Туура жана баланстуу тамактануу, витаминдердин жана минералдардын жетиштүүлүгү, дене түзүлүшүнө түздөн-түз таасир этет;
- Физикалык активдүүлүк: Дене тарбиясы, спорттук машыгуулар жана физикалык активдүүлүк деңгээли;
- Уйку: Күнүмдүк уйкунун сапаты жана узундугу, дене жана психологиялык жакшы абалда болуш үчүн маанилүү.

2. Социалдык Факторлор:

- Үй-бүлө: Үй-бүлөнүн тарбиялоо стили, ата-энелердин билим деңгээли, үй-бүлөнүн социалдык жана экономикалык абалы;
- Мектептик чөйрө: Мектептеги социалдык шарттар, мугалимдердин профессионалдуулугу, мектептеги орнотуу жана ресурстар;
- Достору жана коомдук байланыштар: Окуучулардын достору, коомдук чөйрөдөгү таасирлер, топтук динамика жана социалдык мамилелер;
- Социалдык-маданий чөйрө: Маданий жана диний иш-чаралар, коомдук баалуулуктар жана адаттар;
- Экономикалык абал: Үй-бүлөнүн экономикалык абалы, материалдык ресурстарга жетүү мүмкүнчүлүгү, билим алуу үчүн шарттар.

Бул факторлордун ар бири балдардын жеке жана социалдык өнүгүүсүнө өзгөчө таасир этет. Алардын өз ара байланыштары жана өз-ара таасири балдардын руханий, адеп-ахлактык жана дене түзүлүшү жактан өнүгүүсүнө түздөн-түз таасир кылат.

Биологиялык факторлор адамдын дене түзүлүшү, эмоционалдык жана психологиялык өзгөчөлүктөрүнө терең таасир этет. Алардын ар кандай аспектилерин кененирээк карап көрсөк:

Генетика – адамдын мурастоо жолу менен ата-энелеринен алган гендердин жыйындысы болуп саналат. Бул мүнөздөмөлөр:

Физикалык өзгөчөлүктөр: Генетикалык маалымат адамдын дене түзүлүшүн аныктайт. Мисалы, бойдун узундугу, дене түзүлүшү, теринин түсү жана көздөрдүн түсү генетикалык таасирлер аркылуу аныкталат. Ата-энелерден мурас катары өткөн бул өзгөчөлүктөр баланын ден соолугуна жана физикалык активдүүлүгүнө түздөн-түз таасир кылат.

Эмоционалдык жана психологиялык мүнөздөмөлөр: Генетикалык факторлор эмоцияларды башкаруу жана психологиялык абалдарга да таасир этет. Генетикалык жактан мурасталган кээ бир эмоционалдык өзгөчөлүктөр, мисалы, кайгы жана стресске болгон реакциянын даражасы, депрессияга же анксиозго (кооптуу абалга) чалдыккандыгы үчүн коркунучтар, тукум кууган психикалык маселелердин болушу, адамдын жалпы психологиялык абалына таасир кылат.

2. Өзгөчө гендик болбостук

1. Синдромдор жана тукум кууган оорулар: Кээ бир генетикалык мурас алынган оорулар жана синдромдор адамдын дене жана психикалык өнүгүүсүнө түздөн-түз таасир этет. Мисалы, Дауна синдром, Хантингтон оорусу жана башка тукум кууган оорулар окуучунун физикалык жана психологиялык өнүгүүсүнө чоң таасир кылышы мүмкүн.

2. Уйку жана стресске таасири: Генетикалык факторлор уйку режимине жана стресстин деңгээлине да таасир этет. Адамдын жынысына, жаш курагына жана жалпы психологиялык абалына көз каранды болгон генетикалык факторлор стрессти башкарууга жана уйкуга таасирин тийгизет.

3. Генетикалык өзгөчөлүктөрдүн таасири

- **Өзүн-өзү баалоо:** Генетикалык факторлордун терс же оң таасири окуучунун өзүнө болгон баалуулугуна, ишенимине жана өзүнө баа берүү деңгээлине таасир этет. Генетикалык аспекти жекелеген өзгөчөлүктөрдү, мисалы, физикалык жагымдуулук жана кээ бир эмоционалдык реакциялар менен байланыштуу болушу мүмкүн.

- **Социалдык байланыштар:** Генетикалык факторлордун социалдык өз ара мамилелерге таасири да бар. Мисалы, кээ бир адамдар социалдык кырдаалдарга каршы турууга жөндөмдүү болушу мүмкүн, ал эми башкалары коомдук мамилелерде кыйынчылыктарды башынан өткөрүшү мүмкүн.

3. Мурас болуп келген гендер

Ата-энелерден мурас катары алган гендер: Балдардын ата-энелеринен мурас алган гендер алардын жеке өзгөчөлүктөрүн калыптандырат. Бул гендер окуучунун ден соолукка, билимге жана социалдык өнүгүүгө кандай таасир этээрин түшүнүү маанилүү.

- **Тарбия жана генетикалык өзгөчөлүктөрдүн аракетин:** биологиялык факторлор гана эмес, ошондой эле тарбиялоо шарттары жана социалдык чөйрө да чоң роль ойнойт. Генетикалык факторлордун таасирин эске алуу менен, тарбиялоо жана окутуу процессинде ар кандай генетикалык өзгөчөлүктөрдү жана муктаждыктарды эске алуу зарыл.

Ошентип, генетикалык факторлор окуучулардын дене түзүлүшүн, эмоционалдык жана психологиялык абалын аныктоо менен бирге, алардын жалпы өнүгүүсүнө терең таасир этет. Генетикалык аспектилерди билүү жана түшүнүү окуучунун жеке өзгөчөлүктөрүнө ылайык келишкен окутуу жана тарбиялоо шарттарын түзүүгө жардам берет. Демек баланын жашоосунун алгачкы күндөрүнөн баштап эле ата-эне менен баарлашууга муктаждыгы бар. Ата-эне менен баланын ортосундагы баарлашуунун жоктугу баланын физикалык-психологиялык өсүп-өнүгүүсүнө терс таасирин тийгизет. Натыйжада балдарда агрессивдүүлүк келип чыгуу менен балдардын өсүп өрчүү процесси кандайдыр бир денгээлде жайлап же токтошу күтүлөт.

Балдардын руханий, адеп-ахлактык жана дене түзүлүшү жактан өнүгүүсүнө социалдык факторлордон үй-бүлөнүн таасири өзгөчө орунда турат. Анткени генетикалык факторлордун таасиринен балага өткөн мурастык өзгөчөлүктөр социалдык факторлордун таасиринен өрчүп же жок болуп кетүү коркунучуна кабылышат. Баланын физиологиялык-психологиялык жактан толук жетилтүү үчүн үй-бүлө психологиялык жактан ыңгайлуу климат, ата-энелердин негизги милдети болуу керек, ансыз толук өсүп өнүккөн балдарды тарбиялоо мүмкүн эмес.

Адабияттар:

1. Бактырова С.Ж., Саматова А.А., Абдикаримова Б. Балдардын инсандык компетенттүүлүгүнүн калыптануусундагы ата-энелердин ролу- Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана, 2022, №2
2. Жумабаева Д.С., Никенин жана үй-бүлөнүн социалдык-психологиялык өнүктөрү (аспектилери) // Актуальные вопросы образования и науки – №1 – 2022. – С. – 65-70
3. Саматова А.А., Жаныкулова Г.Р., Жороева Р. Балдарды тарбиялоодогу ата-энелерден кетирилүүчү каталар. / Наука новые технологии и инновации Кыргызстана 2021-ж. / №8
4. Саматова А.А., Кошматова Ж.Ж., Жаныкулова Г.Р. Баланын өсүп-өнүгүүсүндөгү биогенетикалык факторлордун таасири / А.А Саматова. / Известия ВУЗов Кыргызстана. - Б., 2021. - №3. - С. 232-236
5. Саматова А.А., Чоров М.Ж., Мурзаева А.К. Влияние семейного воспитания на рост и развитие детей // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2021. – № 8.